

Diachroon corpusonderzoek naar complexe predicaten in het Nederlands: een pilootstudie

Ann-Sophie Vrielynck

Lilith, Universiteit van Luik; CLiPS, Universiteit Antwerpen

ann-sophie.vrielynck@uliege.be

Julien Perrez

Lilith, Universiteit van Luik

julien.perrez@uliege.be

Dirk Pijpops

CLiPS, Universiteit Antwerpen

dirk.pijpops@uantwerpen.be

Abstract¹

For the development of complex predicates in Dutch, Blom (2004: 45) hypothesized that non-resultative elements can grammaticalize into separable particles, progressing into inseparable prefixes, while resultative elements can only evolve into separable particles, but no further. This paper evaluates Blom's hypothesis, focusing on six verbs: *ondergaan* 'go down; undergo', *onderdrukken* 'suppress', *onderwerpen* 'subject', *overtuigen* 'convince', *overreden* 'persuade', and *overhandigen* 'hand over', the last five of which at first glance seem to contradict this hypothesis. Using the EDGeS-corpus (Bouma et al. 2020) and a subset of the DBNL (following Van Olmen 2019), which span Middle Dutch to contemporary Dutch data, we examine

¹ Het onderzoek waarover in dit artikel wordt gerapporteerd, werd mogelijk gemaakt door de onderzoekssubsidie “Grammar from space – How spatial elements become applicatives” (ARC 23/27-14 – SPACEGRAM), die werd toegekend door de Onderzoeksraad van de Universiteit van Luik aan An Van linden (coördinator) en Lieselotte Brems, Julien Perrez en Isa Hendrikx (partners), evenals leden van het consortium Dana Louagie (ULiège), Dirk Pijpops (UAntwerpen) en Riccardo Giomi (Universiteit van Amsterdam) (1/10/2023-30/09/2024). Sinds 1 oktober 2024, is Ann-Sophie Vrielynck doctoraatsstudent bij het Fonds de la Recherche Scientifique – FNRS. We willen de beoordelaars van harte bedanken voor hun nuttige commentaar en suggesties, die het artikel erg ten goede zijn gekomen. We zijn ook dank verschuldigd aan Isabeau De Smet (KU Leuven) voor haar hulp bij de dataverzameling.

the verbs' form and semantics. By proposing alternative explanations for three of the five exceptions, we argue that Blom's hypothesis can largely be upheld. However, the verbs *onderdrukken* 'suppress' and *onderwerpen* 'subject' remain problematic, requiring further analyses to fully assess the validity of the hypothesis.

Keywords: complex predicates, Dutch, diachrony, corpus linguistics

1. Introductie

In verschillende talen, waaronder het Nederlands, zijn complexe predicaten aanwezig. Deze pilootstudie richt zich specifiek op één subtype van deze complexe predicaten,² nl. de *werkwoord-partikel constructies*. Deze bestaan uit een non-verbaal element en een basiswerkwoord, waarbij het non-verbale element doorgaans een spatiale oorsprong heeft, zoals *door*, *over* of *onder*. Voorbeelden van dergelijke complexe predicaten zijn *door-lopen*, *over-gaan* of *onder-werpen*.

In complexe predicaten heeft het non-verbale element vaak een applicatieve functie, wat betekent dat het de valentie van het basiswerkwoord kan veranderen. Een voorbeeld hiervan is het intransitieve werkwoord *lopen*, dat transitief wordt wanneer het element *door* eraan wordt toegevoegd (*door-lopen*).

In het Nederlands worden complexe predicaten traditioneel ingedeeld in scheidbare (1a-b) en onscheidbare (2a-b) werkwoorden (Blom en Booij 2003: 61).

- (1) a. De zon **gaat** 's avonds **onder**.
b. Hij **belt** zijn moeder **op**.
- (2) a. De koning **onderwerpt** zijn volk.
b. Hij **ondergaat** zijn lijden.

De scheidbaarheid van een werkwoord kan worden vastgesteld aan de hand van verschillende criteria. Een eerste criterium betreft de V1- en V2-positie, waar het preverbale element bij een scheidbaar werkwoord gescheiden van het basiswerkwoord voorkomt (3a-b). Dit is niet het geval bij een onscheidbaar werkwoord (4a-b) (Van Loey 1976: 24-25; Booij 2002: 22; Blom 2005: 7).

- (3) a. **Komt** een dergelijk voorval vaak **voor**? (V1-positie)

² Andere types van complexe predicaten zijn o.a. causatieven, seriële werkwoordconstructies of constructies die voortkomen uit de incorporatie van het object (Blom 2005: 4).

- b. De zon **komt op**. (V2-positie)
- (4) a. **Onderdrukt** de koning zijn volk? (V1-positie)
- b. Hij **voorkomt** een misverstand. (V2-positie)

Ten tweede kan men scheidbare werkwoorden herkennen aan het infinitiefpartikel *te*, of het voorvoegsel *ge-* bij voltooide deelwoorden. Deze komen namelijk tussen het preverbale element en het werkwoord te staan (5a-b), in tegenstelling tot bij onscheidbare werkwoorden (6a-b), waar *te* voor het werkwoord staat en *ge-* niet voorkomt (Booij 2002: 23; Blom 2005: 7). In het Middelnederlands zorgde ook de negatiemarkeerder *ne* of *en* voor een splitsing van het preverbale element en het werkwoord bij scheidbare vormen (7a-b).

- (5) a. Je moet slagen om **over te gaan** naar volgend jaar.
- b. De zon is **ondergegaan**.
- (6) a. Het is belangrijk misverstanden **te voorkomen**.
- b. Hij heeft een misverstand **voorkomen**.
- (7) a. [...] dat de Sonne daer ouer niet **onder en gae**. (EDGeS-corpus, nl_1560_Biestkens-allverses.txt)
- b. [...] dat ghy niet **onder en gaet** in hare misdaet [...] (EDGeS-corpus, nl_1648_Lutherse-allverses.txt)

Ook groepsvormende werkwoorden kunnen tussen het preverbale element en het basiswerkwoord verschijnen bij scheidbare werkwoorden (8a-b), wat niet zo is bij onscheidbare werkwoorden (9a-b) (Blom 2005: 7).

- (8) a. Ze vraagt hem of hij **over wil stappen** naar een ander contract.
- b. Hij zei dat hij hem **op zou bellen**.
- (9) a. Het is onwaarschijnlijk dat hij die pijn vrijwillig **wil ondergaan**.
- b. [...] dat hij een misverstand **kan voorkomen**.

Daarnaast is er ook een fonologisch onderscheid tussen de twee types werkwoorden. Bij scheidbare werkwoorden ligt de hoofdklemtoon namelijk op het preverbale element (10a-b), terwijl deze bij onscheidbare werkwoorden op de stam van het werkwoord rust (11a-b) (Booij 2002: 23; Blom en Booij 2003: 63; Van Goethem 2007: 3).³

- (10) a. Zij moet de boodschap op een duidelijke manier **overbrengen**.
- b. De zon zal bijna **ondergaan**.
- (11) a. Hij **voorkomt** een misverstand.

³ In de rest van dit artikel zal de hoofdklemtoon van het werkwoord steeds worden onderlijnd om het onderscheid tussen een scheidbare en een onscheidbare vorm duidelijk te maken.

b. Hij **ondergaat** zijn pijn.

De focus van deze paper ligt op de diachrone ontwikkeling van deze scheidbare en onscheidbare werkwoorden in het Nederlands. Het doel is om bestaande hypothesen, met name die van Blom (2004, 2005), te evalueren aan de hand van nieuwe corpusdata. Blom (2004, 2005) stelt namelijk dat er een verschil is in de ontwikkeling van werkwoorden met een resultatieve betekenis en werkwoorden met een niet-resultatieve betekenis. Daarnaast suggereert Blom (2004, 2005) dat het verwerven van een holistische betekenis een essentiële rol speelt in de overgang van een scheidbaar naar een onscheidbaar werkwoord. Een holistische betekenis behelst dat de betekenis niet compositioneel opgebouwd is uit de betekenissen van het preverbaal element en het basiswerkwoord.

In wat volgt zullen we eerst een overzicht bieden van de bestaande literatuur met betrekking tot de diachronie van complexe predicaten (Sectie 2). Vervolgens zullen we in Sectie 3 de specifieke doelstellingen en hypothesen van ons onderzoek presenteren. In Sectie 4 zullen we de gebruikte methodologie bespreken, gevolgd door een analyse van de resultaten in Sectie 5. Sectie 6 zal de paper besluiten met een discussie en met een aantal conclusies die voortkomen uit dit onderzoek. Verder zullen we in deze laatste sectie enkele tekortkomingen presenteren, alsook een aantal pistes voor vervolgonderzoek.

2. Diachronie van complexe predicaten

Over het algemeen wordt aangenomen dat zowel scheidbare als onscheidbare werkwoorden *grammaticaliseerde*⁴ resultatieve elementen bevatten (Neeleman en Weerman 1992; Booij 2002). De onscheidbare werkwoorden zouden hierbij een verdere fase in het grammaticalisatieproces vertegenwoordigen dan de scheidbare en zouden uit deze laatste zijn ontstaan, zoals gevisualiseerd in Figuur 1 (Van Loey 1976; Booij 2002: 33-37).

Resultatief element -> scheidbaar partikel -> onscheidbaar prefix

Figuur 1: Algemeen aangenomen diachrone ontwikkeling (o.a. Booij 2002)

⁴ We definiëren *grammaticalisatie* hier als de taalkundige veranderingen waarbij een lexicaal element of een lexicale constructie in bepaalde gebruikswijzen grammaticale kenmerken verkrijgt of waarbij een grammaticaal element nog meer grammaticale kenmerken verwerft (Hopper en Traugott 2003: 2).

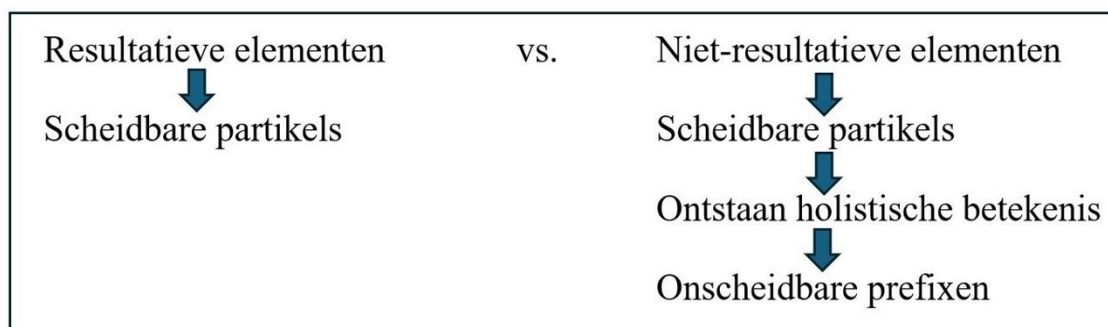
Dit grammaticalisatieproces wordt onder andere door Booij (2002) verondersteld. Booij (2002) stelt namelijk dat enkel syntactische resultatieven, i.e. vrije adposities die in combinatie met het koppelwerkwoord *zijn* kunnen fungeren (bv. *zij is mee*), als partikel kunnen dienen. Hieruit concludeert Booij (2002) dat scheidbare werkwoorden ontstaan zijn uit de heranalyse en vervolgens uit de grammaticalisatie van dergelijke resultatieve adposities (Booij 2002: 216-218). Vervolgens merkt Booij (2002) op dat sommige werkwoorden die in het Middelnederlands scheidbaar waren, in het hedendaags Nederlands geëvolueerd zijn tot onscheidbare werkwoorden, wat suggereert dat het ontstaan van onscheidbare werkwoorden een later stadium vertegenwoordigt in het grammaticalisatieproces dan de scheidbare (Booij 2002: 218-219).

De evolutie van scheidbaar naar onscheidbaar zou verder gepaard gaan met een semantische verbleking van het preverbale element. Hierbij zou het partikel zijn concrete en spatiale betekenis verliezen en zou het steeds meer een abstracte en aspectuele betekenis ontwikkelen. Booij (2002) illustreert deze semantische verbleking aan de hand van het werkwoord *doorlopen*, dat zowel in scheidbare als in onscheidbare vorm voorkomt. In de scheidbare vorm, zoals in *het bos doorlopen*, behoudt het partikel *door* zijn concrete en spatiale betekenis, aangezien het uitdrukt dat men door het bos wandelt. Dit geldt niet voor de onscheidbare vorm van *doorlopen*, zoals in *de cursus doorlopen*, waarbij *door* geen concrete betekenis meer heeft, maar eerder wijst op het voltooien van de actie (Booij 2002: 218).

De hypothese van Booij (2002) kreeg kritiek van Blom (2004, 2005). Ten eerste betoogt Blom (2004, 2005) dat de evolutie tot scheidbare partikels niet beperkt is tot syntactische resultatieven, zoals Booij (2002) beweert, maar dat scheidbare werkwoorden zowel resultatieve als niet-resultatieve functies kunnen hebben (Blom 2004: 46; Blom 2005: 251). Ten tweede geeft Blom (2005) verschillende argumenten tegen de bewering dat er een semantische verbleking optreedt bij de formele overgang van scheidbaar naar onscheidbaar. Aan de ene kant benadrukt ze dat er wel degelijk scheidbare werkwoorden zijn waarbij het non-verbale element geen concrete of spatiale betekenis uitdrukt, zoals in *de informatie opzoeken* of *je schoenen inlopen*. Aan de andere kant stelt Blom (2005) vast dat er ook onscheidbare werkwoorden zijn waarbij het non-verbale element zijn concrete en spatiale betekenis behoudt, zoals in *het huis doorzoeken*, waar het prefix *door* aangeeft dat het zoeken doorheen het huis plaatsvindt, of zoals in *het huis omgeven*, waar het element *om* aangeeft dat iets rondom het huis is (Blom 2005: 71-72).

Aan de hand van deze argumenten concludeert Blom (2005) dat er een ander semantisch verschil tussen scheidbare en onscheidbare werkwoorden

moet bestaan dat van groter belang is in de ontwikkeling van deze werkwoorden. Hierbij duidt ze op het onderscheid tussen resultatief en niet-resultatief en veronderstelt ze twee afzonderlijke ontwikkelingen. Ten eerste stelt ze dat resultatieve elementen enkel kunnen evolueren tot scheidbare partikels. Ten tweede suggereert ze dat niet-resultatieve elementen kunnen evolueren tot scheidbare partikels, en vervolgens tot onscheidbare prefixen (Blom 2004: 45-46), zoals ook getoond in Figuur 2.

Figuur 2: Grammaticalisatieproces volgens Blom (2004, 2005)

Hierbij definieert ze *resultativiteit* als het feit dat het preverbale element een resultaat uitdrukt dat het direct object (in het geval van transitieve werkwoorden) of het subject (in het geval van intransitieve werkwoorden) beïnvloedt (zie ook Haeseryn et al. 1997b). Een voorbeeld is het transitief werkwoord *opgooien*, zoals in *hij gooit de voetbal op*, waar een resultaat wordt uitgedrukt (nl. de voetbal is ‘op’, in de zin van ‘in de lucht’) dat betrekking heeft op het direct object van de zin (i.e. de voetbal). Een voorbeeld van een intransitief werkwoord is *ondergaan*, zoals in *de zon gaat onder*, waar het resultaat betrekking heeft op het subject van de zin (nl. de zon is onder). Naast het onderscheid tussen resultatief en niet-resultatief benadrukt Blom (2005) dat de ontwikkeling van een holistische betekenis noodzakelijk is en voorafgaat aan de formele transitie van scheidbaar naar onscheidbaar, zoals aangeduid in Figuur 2 (Blom 2005: 289). Blom ondersteunde deze ontwikkelingen aan de hand van Middel nederlandse data afkomstig van de CD-Rom Middel nederlands (1998) (Blom 2005: 263).

Er zijn echter voorbeelden te vinden die Bloms hypothese tegenspreken. Het betreft vijf werkwoorden die onscheidbaar zijn en toch een duidelijke resultatieve betekenis lijken te hebben, nl. *onderwerpen*, *onderdrukken*, *overtuigen*, *overreden* en *overhandigen* (Blom 2005: 214, 217). De werkwoorden *onderwerpen* en *onderdrukken* kunnen namelijk geparafraseerd worden als: ‘ervoor zorgen dat het direct object (bv. het volk) onder iemands autoriteit of gezag komt te staan door te duwen of druk uit te oefenen’ (Blom 2005: 217). *Overreden* en *overtuigen* drukken uit dat het

direct object naar de andere kant van een meningsverschil is gekomen, en *overhandigen* betekent dat iets aan iemand anders is gegeven en dat het een andere bestemming heeft gekregen (zie ook 4.2).

Blom (2005: 214, 217) argumenteert dat de resultatieve functie van *over-* en *onder-* in deze onscheidbare werkwoorden niet productief is en niet systematisch voorkomt bij onscheidbare werkwoorden; ze komen volgens Blom immers enkel bij deze vijf werkwoorden voor. Dat neemt natuurlijk niet weg dat deze werkwoorden wel bestaan en dus ooit ontstaan moeten zijn. Daarom lijkt het ons zinvol om Bloms hypothesen (2004, 2005) te evalueren met behulp van andere en meer uitgebreide corpusgegevens, en om alternatieve verklaringen voor deze schijnbare probleemgevallen te overwegen.

Tot slot bestaat er nog een derde visie met betrekking tot de ontwikkeling van complexe predicaten. Van der Horst (2008a: 38-40) bekritiseert de hypothesen van zowel Booij (2002) als van Blom (2005) door te veronderstellen dat scheidbare en onscheidbare werkwoorden elk onafhankelijk en rechtstreeks ontwikkeld zijn uit de combinatie van een adpositie of bijwoord en een werkwoord (zie Figuur 3).

Figuur 3: Diachrone ontwikkeling volgens van der Horst (2008a)

Van der Horst (2008a: 38-40) geeft verschillende argumenten voor deze visie. Ten eerste stelt hij vast dat er, naast de overgang van scheidbaar naar onscheidbaar, ook voorbeelden bestaan van de omgekeerde transitie (bv. *opwekken* en *afnemen*⁵), maar dat beide ontwikkelingen eigenlijk niet frequent voorkomen (van der Horst 2008b: 626). Bijgevolg is er volgens hem geen duidelijk bewijs voor een tendens waarbij scheidbare werkwoorden onscheidbaar worden, of omgekeerd.

Ten tweede wijst hij op het feit dat scheidbare en onscheidbare werkwoorden een heel ander statuut hebben in het hedendaags Nederlands – scheidbare werkwoorden zijn woordgroepen,⁶ terwijl onscheidbare

⁵ Er zijn echter al scheidbare vormen van deze werkwoorden te vinden in het *Corpus Oudnederlands* (6^e-12^e eeuw), het *Corpus Gysseling* (13^e eeuw) en het *Middelnederlandsch Woordenboek*, zodat ze geen sluitend bewijs lijken te leveren voor de transitie van onscheidbaar naar scheidbaar (van der Horst 2008b: 626).

⁶ Niet iedereen is het eens over de status van scheidbare werkwoorden. Sommigen, waaronder Booij (1990), beschouwen Nederlandse scheidbare werkwoorden als

werkwoorden als woorden worden beschouwd – en dat onscheidbare werkwoorden bovendien ouder dan scheidbare werkwoorden lijken te zijn (van der Horst 2008a: 39-40). Van der Horst (2008a: 39-40) beargumenteert dat onscheidbare werkwoorden wellicht al bestonden in het Gotisch, het Proto-Germaans of zelfs het Indo-Europees, terwijl de scheidbare werkwoorden volgens hem dateren van ca. 800-1000.⁷ Dat zou betekenen dat het om twee onafhankelijke ontwikkelingen zou gaan.

3. Doelstellingen en hypothesen

Zoals reeds vermeld (zie 2.) richten we ons in deze diachrone corpusstudie voornamelijk op de hypothesen van Blom (2004, 2005). Onze eerste onderzoeksvraag luidt dan ook als volgt:

- 1) Kunnen de hypothesen van Blom (2004, 2005) worden bevestigd aan de hand van andere corpusdata dan degene waarop Blom (2004, 2005) zich baseerde?

Deze eerste onderzoeksvraag is gelinkt aan drie meer specifieke vragen:

- 1.1. Is er een onderscheid tussen resultatieve en niet-resultatieve elementen in de ontwikkeling van complexe predicaten?
- 1.2. Zijn onscheidbare werkwoorden voortgekomen uit scheidbare?
- 1.3. Gaat een betekenisverandering (naar een meer holistische betekenis) vooraf aan de formele verandering van scheidbaar naar onscheidbaar?

Een tweede onderzoeksvraag in deze studie is de volgende:

- 2) Hoe kunnen de uitzonderingen op Bloms hypothesen (2005) worden verklaard?

We zullen deze vragen onderzoeken aan de hand van zes werkwoorden. Ten eerste nemen we de vijf werkwoorden onder de loep die in het hedendaags Nederlands enkel onscheidbaar voorkomen, maar die, in tegenstelling tot wat de hypothese van Blom (2005) stelt, wel een resultatieve betekenis lijken te hebben, namelijk *overtuigen*, *overreden*, *overhandigen*, *onderdrukken* en *onderwerpen*. Bij de eerste drie werkwoorden kan eventueel worden ingebracht dat deze betekenis weliswaar resultatief is, maar niet meer letterlijk compositioneel, doordat het basiswerkwoord van deze

woordgroepen, terwijl anderen, waaronder Neeleman en Weerman (1993), ze wel als woorden analyseren.

⁷ Zoals een van de beoordelaars terecht opmerkte, valt het Gotisch wel onder een andere tak van de Germaanse talen, waardoor dit argument minder overtuigend lijkt.

werkwoorden niet meer afzonderlijk voorkomt. Bij de laatste twee werkwoorden, nl. *onderdrukken* en *onderwerpen*, ligt dit echter ingewikkelder. Onze hypothese is dan ook dat deze werkwoorden een betekenisverandering hebben ondergaan vooraleer ze onscheidbaar zijn geworden, en dat deze oorspronkelijke betekenis meer letterlijk compositioneel was dan hun huidige betekenis. Voor deze twee werkwoorden zou dit betekenen dat ze in hun scheidbare vorm eerst ‘naar beneden drukken/werpen’ uitdrukten. We vermoeden dat het partikel en het basiswerkwoord vervolgens op semantisch niveau als één eenheid zijn gaan functioneren, waarbij ze de figuurlijke betekenis ‘onder je macht brengen’ begon uit te drukken. Door deze semantische integratie, zouden de werkwoorden vervolgens ook op formeel niveau als één eenheid zijn gaan functioneren, wat hen in een latere fase onscheidbaar zou hebben gemaakt.

Ten tweede analyseren we een werkwoord dat in het hedendaags Nederlands frequent voorkomt als een scheidbaar en onscheidbaar werkwoord. Dit is het werkwoord *ondergaan*. De scheidbare variant van dit werkwoord heeft een vrij letterlijke, compositionele en resultaatieve betekenis (nl. ‘naar beneden, naar onder gaan’), terwijl de onscheidbare variant een meer figuurlijke betekenis heeft (nl. ‘verduren, doorstaan’). Op basis van Blom (2005) verwachten we dat ook in het historische materiaal de – wellicht oudere – resultaatieve betekenis strikt beperkt is tot het scheidbaar gebruik, terwijl de wellicht jongere, figuurlijke betekenis zowel bij scheidbaar als onscheidbaar gebruik kan voorkomen.

4. Methodologie

Om onze onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, voerden we een diachrone corpusstudie uit. In Sectie 4.1 stellen we de gebruikte corpora voor, waarna we de extractie en opschoning van de data bespreken (Sectie 4.2). Tot slot gaan we in Sectie 4.3 dieper in op de annotatie van de data.

4.1. Corpora

Voor dit onderzoek maakten we gebruik van twee diachrone corpora: het EDGeS-corpus (Bouma et al. 2020) en een deelverzameling van de DBNL (*Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*) (volgens Van Olmen 2019).

Het EDGeS-corpus (Bouma et al. 2020) is een diachroon en parallel corpus van Bijbelvertalingen in het Nederlands, Engels, Duits en Zweeds, en bevat in totaal 19.399.149 tokens. Voor deze studie gebruikten wij het

Nederlandstalige subcorpus van 13 Bijbelteksten (in totaal 9.126.714 tokens) die geschreven zijn tussen 1360 en 1939 (Bouma et al. 2020).⁸

Voor de data uit de DBNL hebben we dezelfde procedure gevolgd als Van Olmen (2019), die één tekst selecteerde voor elke auteur van alle beschikbare theaterteksten en prozateksten tussen de 16e en de 20e eeuw (in totaal 9.766.040 tokens, zie ook De Smet 2021: 78). Hierbij werden vertalingen naar het Nederlands en teksten van niet-moedertaalsprekers van het Nederlands buiten beschouwing gelaten.

In Tabel 1 wordt een overzicht gegeven van het totaal aantal beschikbare data per periode voor beide corpora.

Periode	EDGeS-corpus (aantal tokens)	DBNL (aantal tokens)	Totaal
1360-1500	1.300.141	0	1.300.141
1501-1700	6.138.175	2.187.546	8.325.721
1701-1900	200.868	2.511.544	2.712.412
1901-2000	1.487.530	5.066.950	6.554.480
Totaal	9.126.714	9.766.040	18.892.754

Tabel 1: Totaal aantal tokens per periode en per corpus

4.2. Data-extractie en -opschoning

Zoals eerder vermeld (zie 3.), onderzoeken we in deze studie zes werkwoorden: *ondergaan*, *onderdrukken*, *onderwerpen*, *overtuigen*, *overreden* en *overhandigen*.

Om zo veel mogelijk relevante voorkomens van deze werkwoorden te extraheren, hebben we gebruik gemaakt van de volgende twee zoekopdrachten.⁹

Zoekopdracht 1: Het preverbale element (*onder*, *over*), al dan niet gevolgd door een witruimte,¹⁰ vervolgens door een optionele *g(h)e-*, en de beginletters van het werkwoord. Deze query zoekt onder andere naar scheidbare werkwoorden met de markeerder *g(h)e-* zoals *onderghedrucket*, en naar onscheidbare vormen zoals *ondergaat* of *onderdrukken*.

⁸ Een deel van het EDGeS-corpus, bestaande uit 31 historische Bijbels, kan vrij worden gedownload via de volgende website: OpenEDGeS | Språkbanken Text (gu.se)

⁹ Bij het uitvoeren van de zoekopdrachten hebben we ook steeds rekening gehouden met mogelijke spellingsvarianten, zoals *ouer* voor *over*.

¹⁰ We hebben hier een optionele witruimte toegevoegd, omdat de aan- of afwezigheid van een witruimte tussen het preverbale element en het werkwoord in het Middelnederlands nog geen bewijs vormt voor respectievelijk een scheidbare of onscheidbare vorm van het werkwoord. Er bestonden in deze periode nog geen orthografische conventies hierover (Blom en Boij 2003: 72).

Zoekopdracht 2: Het non-verbale element, gevolgd door een witruimte, de Middelnederlandse negatie *ne* of *en*, of de infinitiefmarkeerder *te*, en vervolgens de beginletters van het werkwoord. Voorbeelden van gevonden attestaties zijn: *onder en gaet*, *onder te gaan*.

Tot slot werd initieel ook gezocht naar de beginletters van het werkwoord, optioneel gevolgd door één tot vier witruimtes en woorden, en het preverbale element. Omdat er bij dergelijke attestaties twijfel kan bestaan of het een postpositie of een partikel van een scheidbare vorm betreft, hebben we echter besloten deze attestaties niet op te nemen in onze dataset.

Met behulp van deze zoekopdrachten konden we de nodige attestaties verzamelen. De data-extractie leverde echter ook een aantal ongewenste attestaties op. Zo verkregen we bij het werkwoord *onderwerpen* ook attestaties van het substantief *onderwerp*, en leverde het extraheren van *overreden* ook attestaties op van het voltooid deelwoord van *overrijden*. Deze gevallen zijn handmatig uit de dataset verwijderd.

Na het opschonen van de gegevens bleven er in totaal 2.684 attestaties over voor de zes werkwoorden. Tabel 2 hieronder geeft een overzicht van het aantal attestaties per werkwoord per corpus.

Werkwoord	EDGeS-corpus	DBNL	Totaal
<i>Onderwerpen</i>	373	295	668
<i>Onderdrukken</i>	109	127	236
<i>Ondergaan</i>	431	275	706
<i>Overtuigen</i>	89	739	828
<i>Overreden</i>	71	74	145
<i>Overhandigen</i>	14	87	101
Totaal	1.087	1.597	2.684

Tabel 2: Totaal aantal attestaties per werkwoord per corpus

4.3. Data-annotatie

De verzamelde data werden vervolgens geannoteerd aan de hand van een aantal criteria. Allereerst hebben we vastgesteld of het om een vorm van een scheidbaar of onscheidbaar werkwoord ging. Dit deden we door te kijken naar de karakteristieke eigenschappen van deze werkwoorden, zoals beschreven in de introductie, namelijk het voorkomen van splitsing in V1- of V2-positie en de plaats van het deelwoordprefix *g(h)e*, het infinitiefpartikel *te*, een groepsvormend werkwoord of het Middelnederlandse preverbale negatiepartikel *en* of *ne*.

Een derde categorie is gecreëerd voor ambigue gevallen waarbij het niet mogelijk was om te bepalen of het om een scheidbare of onscheidbare vorm gaat. Deze ambiguïteit ontstaat wanneer enkel een verschil in klemtoon als bewijs kan dienen voor de (on-)scheidbaarheid van het werkwoord.

Voorbeelden hiervan zijn attestaties waar een finiete vorm in een finale positie van een bijzin wordt gebruikt (12), infinitieven zonder het gebruik van het infinitiefpartikel *te* (13) of werkwoordclusters waarbij het groepsvormend werkwoord niet voor de scheiding van het preverbale element en het werkwoord zorgt (14). Verder wijst ook de afwezigheid van *ge-* of *ghe-* bij Middelnederlandse vormen niet per se op een onscheidbare vorm (15), aangezien dit prefix nog niet consistent toegevoegd werd aan voltooid deelwoorden in het Middelnederlands (van der Horst 2008b: 409-410, 636).

- (12) Ende doen die sonne **onderghinc**, [...] (EDGeS-corpus, nl_1360_Hernse-allverses.txt)
- (13) Een bankbediende kwam mij een chèque van enkele duizenden **overhandigen** [...] (Dbnl, Roelants 1937)
- (14) [...] opdat de volkeren, die Holoférnes aan zijn macht zou kunnen **onderwerpen**, hem alleen als god zouden erkennen. (EDGeS-corpus, nl_1939_Canisius-allverses.txt)
- (15) Duncket di cleyn dattu mi minen man **ondergaen** hebste: [...] (EDGeS-corpus, nl_1477_Delftse-allverses.txt)

Voor de niet-ambigue scheidbare en onscheidbare attestaties¹¹ werd in een tweede instantie bepaald of het preverbale element een resultatieve of niet-resultatieve betekenis uitdrukte, waarbij we dezelfde definitie hanteerden als Blom (2005). Bij een resultatieve betekenis verwijst het preverbale element naar een resultaat dat het direct object van transitieve werkwoorden of het subject van intransitieve werkwoorden beïnvloedt (Haeseryn et al. 1997b; zie ook Sectie 2).

Voor de te analyseren werkwoorden betekent dit het volgende. Bij de werkwoorden met *onder-* geeft de resultatieve betekenis aan dat het subject of direct object onder iets of iemand komt te staan als gevolg van de handeling. Dit kan letterlijk zijn, zoals bij *ondergaan* (16a), waar het resultaat is dat het subject (nl. de zon) onder is, maar kan ook figuurlijk zijn, zoals bij *onderdrukken* (16b) en *onderwerpen*, waarbij het direct object (nl. de stad) onder iemands gezag of controle komt te staan door druk uit te oefenen.

- (16) a. En{de} als de Sonne **onder ghegaen** is, soo sal hy weder inden Legher comen. (EDGeS-corpus, nl_1560_Biestkens-allverses.txt)

¹¹ Uiteindelijk werden ook de helft van de ambigue gevallen voor de werkwoorden met *onder-* verder geannoteerd voor de andere factoren (zie verder).

b. Want hij was de stad binnengerukt, die Persepolis genoemd wordt, en poogde den tempel te plunderen en de stad te **onderdrukken**. (EDGeS-corpus, nl_1911_Professoren-allverses.txt)

Bij de werkwoorden met *over-* drukt het preverbale element in de resultatieve betekenis een verplaatsing van het subject of het direct object uit naar een andere locatie. Dit kan opnieuw letterlijk zijn, zoals bij *overhandigen* (17a), waarbij het direct object (nl. de hoed) wordt verplaatst, of figuurlijk, zoals bij *overtuigen* of *overreden* (17b), waarbij het direct object van mening verandert en ‘over’ komt naar de andere kant van een meningsverschil.

- (17) a. Hij **overhandigde** zijn hoed aan een huisknecht. (Dbnl, Kirshanadath 1992)
b. Men **overtuigt** hem van het tegendeel. (Dbnl, Beets 1871)

In de niet-resultatieve betekenis vindt er geen verandering in toestand of locatie plaats. Dit is bv. het geval in (18a) of in (18b), waar *overtuigen* de betekenis ‘beschuldigen’ heeft en waar het resultaat het direct object niet beïnvloedt (zie ook Sectie 5.2 voor een nadere toelichting van deze betekenis van *overtuigen*).

- (18) a. [...] is hij ontslapen, en bij zijne voorvaders bijgezet, en heeft dus daadlijk het verderf **ondergaan**. (EDGeS-corpus, nl_1790_Hamelsveld-allverses.txt)
b. Wie van u **overtuyght** my van sonde? (EDGeS-corpus, nl_1637_Staten-allverses.txt)

Vervolgens annoteerden we ook de semantiek van de werkwoorden op basis van de betekenissen uit het *Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW) en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT). Deze betekenissen werden vervolgens geclassificeerd als *compositional* of *holistisch*, afhankelijk van de betekenis van het preverbale element, het basiswerkwoord en het werkwoord als geheel.

Bij een compositionele betekenis drukt het complexe werkwoord een betekenis uit die duidelijk de betekenis van zowel het preverbale element als van het basiswerkwoord weerspiegelt. Dit is voornamelijk het geval wanneer het preverbale element een spatiale betekenis heeft en het basiswerkwoord een letterlijke handeling of toestand uitdrukt. Een voorbeeld hiervan is het werkwoord *ondergaan* in de betekenis van ‘iets/iemand gaat onder/naar beneden’ (19a-b). Dit geldt ook voor werkwoorden zoals *onderdrukken* en *onderwerpen* die in hun compositionele betekenis ‘naar beneden drukken/werpen’ zouden betekenen.

- (19) a. De zon, krachtig tot het laatste toe, was **ondergegaan** te midden van purper en rozen. (Dbnl, Beets 1871)
 b. Maes des sauonts als dye sonne **onder gegaen** was, [...] (EDGeS-corpus, nl_1542_Liesvelt-allverses.txt)

Bij een holistische betekenis, daarentegen, heeft het samengestelde werkwoord een betekenis die niet rechtstreeks terug te brengen is tot de optelsom van de afzonderlijke betekenissen van het preverbaal element en het werkwoord. Een voorbeeld is het werkwoord *ondergaan* in de betekenis van ‘ondervinden’ (20), waar de betekenissen van *onder* en *gaan* niet meer los van elkaar te begrijpen zijn.

- (20) Vijftien bewerkingen van gemiddeld twintig bewegingen **ondergaat** ieder blokje [...] (Dbnl, Dekker 1932)

In sommige gevallen was deze tweedeling in holistisch en compositioneel minder evident. De werkwoorden *onderdrukken* en *onderwerpen* (21a-b) in de betekenis van ‘onder je macht brengen’ waren bijvoorbeeld moeilijker in te delen, omdat de betekenissen van beide delen in zekere zin nog steeds afzonderlijk te herkennen zijn in de betekenis van het samengestelde werkwoord. Toch hebben we deze betekenissen als holistisch geclassificeerd, omdat het samengestelde werkwoord een eigen, figuurlijke betekenis uitdrukt die niet zuiver terug te leiden is tot één van beide delen, maar enkel voorkomt bij hun combinatie.

- (21) a. Salomon was koning in dagen van vrede, en God **onderwierp** hem alle vijanden, opdat hij een huis zou bouwen in zijnen naam en een heiligdom stichten voor altoos. (EDGeS-corpus, nl_1911_Professoren-allverses.txt)
 b. Met geweld echter **onderdrukte** de oude vrouw haar opwellenden toorn [...] (Dbnl, Van Maurik 1883)

Tot slot hielden we ook rekening met de datum van de attestatie. Hiervoor gebruikten we vier tijdsperiodes die grotendeels overeenkomen met de historische taalperiodes van het Nederlands, nl. het Middelnederlands (voor 1500), het Vroegnieuwlands (1501-1700), het Nieuwnederlands (1701-1900), en het hedendaags Nederlands (1901-2000). Tabel 3 hieronder, die ook door de annotatoren is gebruikt als leidraad bij hun taak (zie ook verder), laat zien hoe de annotaties zijn uitgevoerd.

Factor	Waarden	Uitleg
Scheidbaarheid	Scheidbaar	Zie hierboven
	Onscheidbaar	Zie hierboven
	Ambigu	Zie hierboven

Resultativiteit	Resultatief	Het preverbale element drukt een resultaat uit dat het direct object (bij een transitief werkwoord) of het subject (bij een intransitief werkwoord) beïnvloedt.
	Niet-resultatief	Het preverbale element drukt geen resultaat uit.
Compositionaliteit	Compositioneel	De betekenis van het samengestelde werkwoord kan herleid worden tot de optelsom van de betekenissen van het preverbale element en het basiswerkwoord.
	Holistisch	De betekenis van het samengestelde werkwoord kan niet herleid worden tot de optelsom van de betekenissen van het preverbale element en het basiswerkwoord.
Periode	1360-1500	Middelnederlands
	1501-1700	Vroegnieuw-nederlands
	1701-1900	Nieuw-nederlands
	1901-2000	Hedendaags Nederlands

Tabel 3: Annotatieschema

De gegevens zijn in eerste instantie geannoteerd door de eerste auteur. Vervolgens hebben ook de tweede en derde auteur een deel van de data geannoteerd om de betrouwbaarheid van de eerste annotatie te kunnen testen. Specifiek gaat het om het criterium *resultativiteit* voor het werkwoord *ondergaan*, en de factor *compositionaliteit* voor de werkwoorden *onderwerpen* en *onderdrukken*, aangezien de eerste auteur enkel daarbij verschillende waarden had toegekend. In totaal kwamen 264 van de 266 gevallen (99,25%) overeen voor de factor resultativiteit, en 511 van de 514 attestaties (99,42%) voor de factor compositionaliteit.¹² Voor de vijf

¹² Om de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid te bepalen, berekenden we ook de Fleiss' kappa-statistiek (Fleiss 1971). Voor de factor resultativiteit was de kappa-statistiek 0.989, wat wijst op een zeer sterke overeenkomst. Voor de factor compositionaliteit was dit slechts -0.002. Deze lage waarde kan echter worden verklaard doordat er maar drie compositionele gevallen in de dataset aanwezig zijn, waardoor de kappa-statistiek niet meer betrouwbaar is (Viera en Garrett 2005: 362).

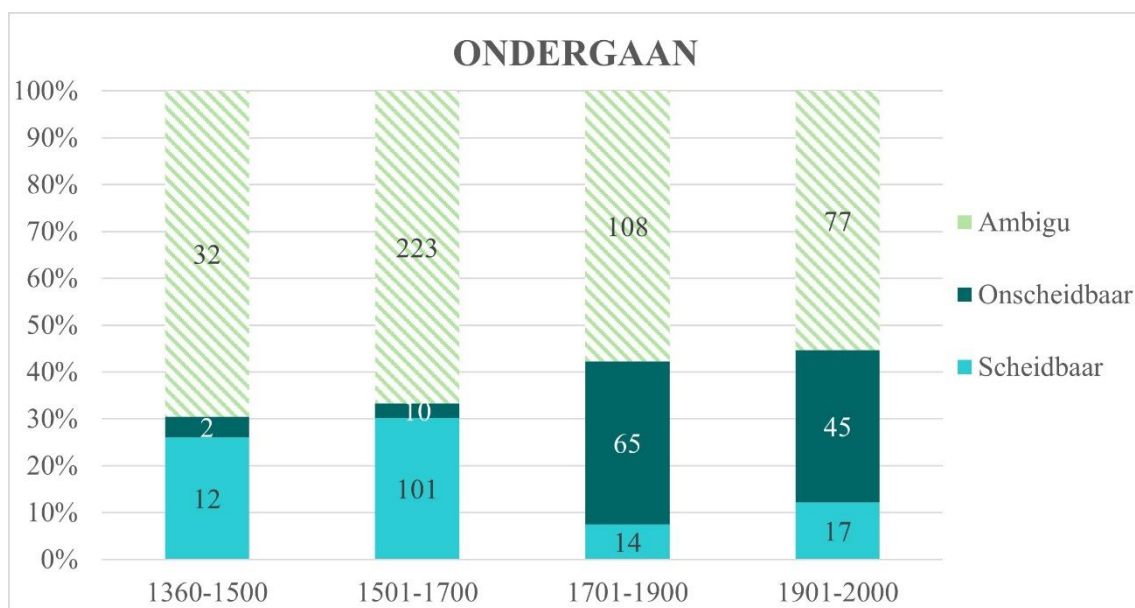
gevallen waarover onenigheid bestond, werd na overleg de toekenning van de eerste auteur behouden.

5. Resultaten

In deze Sectie gaan we dieper in op de resultaten van elk werkwoord.

5.1. *Ondergaan*

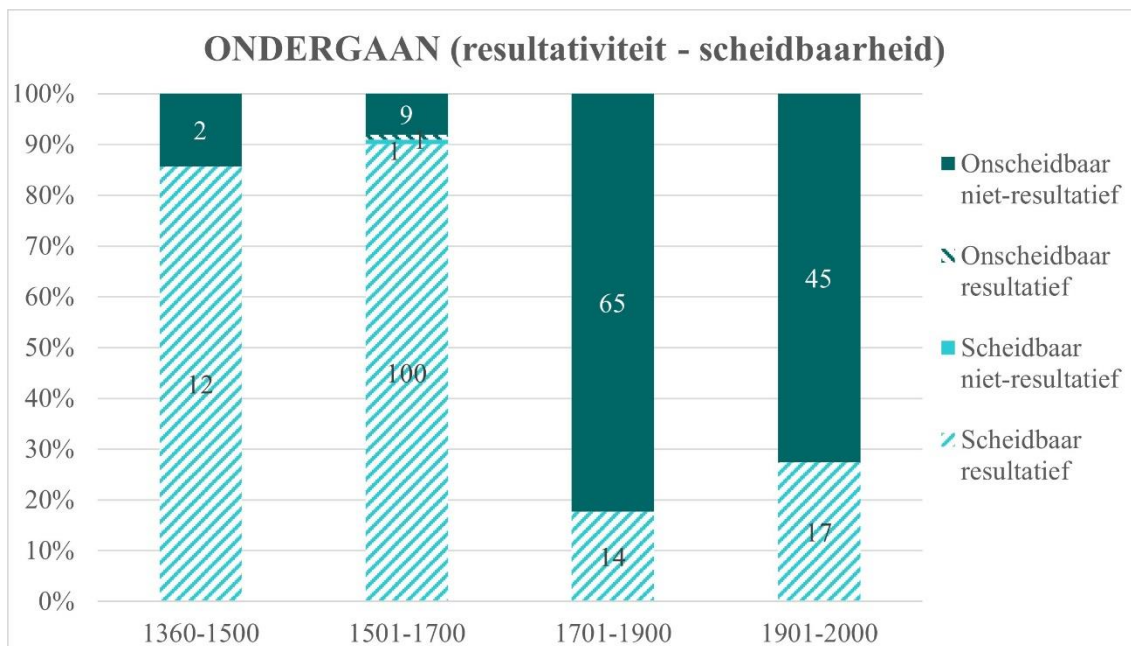
In totaal hebben we 706 attestaties voor het werkwoord *ondergaan* verzameld. Grafiek 1 toont eerst de verdeling van alle attestaties per vorm en per tijdsperiode.

Grafiek 1: Verdeling per vorm en per tijdsperiode voor *ondergaan*

Op basis van Blom (2005) zouden we verwachten dat de onscheidbare vorm nooit een resultatieve betekenis heeft. Dit blijkt grotendeels te kloppen. Uit de resultaten (zie ook Grafiek 2) blijkt er al vanaf het Middelnederlands (1360-1500) een duidelijk verschil te zijn tussen de resultatieve en niet-resultatieve betekenis. Resultatieve elementen zijn quasi altijd scheidbaar (99,31%), terwijl niet-resultatieve elementen zo goed als steeds onscheidbaar zijn (99,18%). Dit resultaat bevestigt dus Bloms hypothese (2005).¹³

¹³ Ook de analyse van 220 ambigue attestaties (50% van de ambigue gevallen) leverde een gelijkaardige verdeling op tussen resultatief en niet-resultatief.

Grafiek 2: Verdeling (niet-)resultatieve betekenis per vorm (*ondergaan*)

Er is echter ook één attestatie (22) waarbij een onscheidbare vorm een resultatieve betekenis heeft, wat Bloms hypothese (2005) tegenspreekt.

(22) maer doe de Sonne **onder-gaen** was (EDGeS-corpus, nl_1648_Lutherse-allverses.txt)

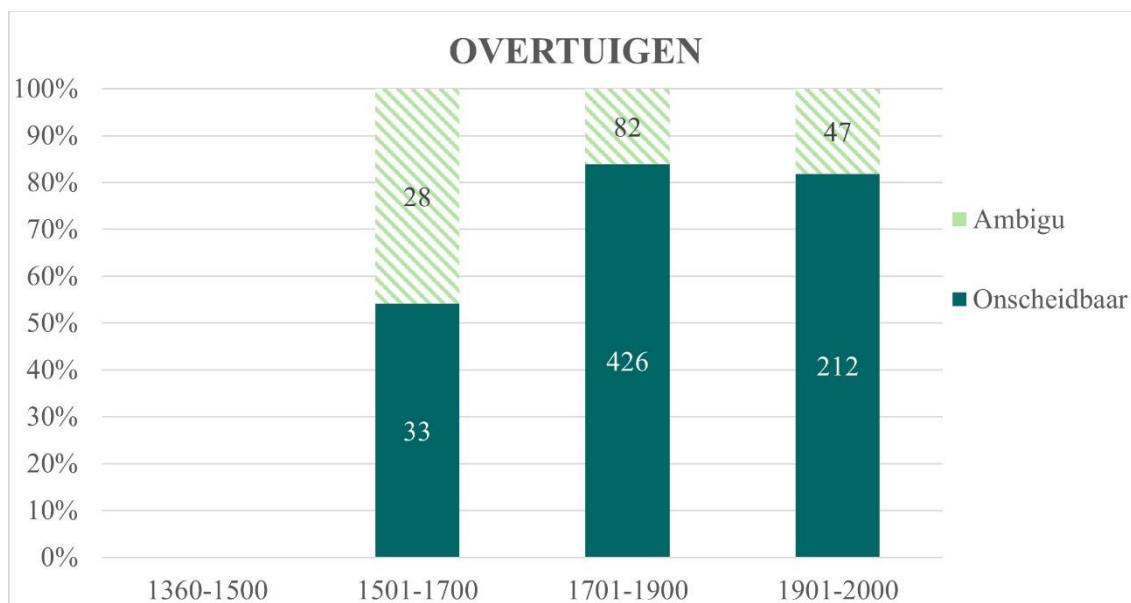
De vorm *ondergaen* is een voltooid deelwoord. Zoals reeds vermeld (cf. 4.3.), werd de markeerder van het voltooid deelwoord *g(h)e-* nog niet consistent gebruikt in het Middelnederlands (van der Horst 2008b: 409-410, 636). Hoewel deze attestatie dateert van 1648 en dus al ruimschoots tot de Vroegnieuw nederlandse periode behoort (1501-1700), kan dit mogelijk nog een overblijfsel zijn van dit fenomeen.¹⁴ In dat geval zou het toch kunnen gaan om een scheidbare vorm.

Wat niet in lijn is met Blom (2005), is dat de attestaties met een niet-resultatieve betekenis geen formele overgang vertonen van scheidbaar naar onscheidbaar. Dit zouden we wel verwachten, gezien Blom (2004: 45-46) suggereert dat de niet-resultatieve elementen eerst tot scheidbare partikels konden evolueren, en vervolgens tot onscheidbare prefixen (zie ook Figuur 2). Deze verandering kan echter al hebben plaatsgevonden voor 1360, en hoeft dus niet per se Blom (2005) tegen te spreken. Om dit te controleren is gezocht naar het werkwoord *ondergaen* in het Corpus Oudnederlands (6^e-12^e eeuw), maar het werkwoord kwam er niet in voor.

¹⁴ Van der Horst (2008b: 1154) vermeldt dat voltooid deelwoorden ook in de 17^e eeuw nog zonder het prefix *ge-* kunnen voorkomen, zij het met name in regionaal en/of informeel taalgebruik – wat Bijbelverzen bij uitstek niet zijn.

5.2. Overtuigen

In het hedendaags Nederlands wordt *overtuigen* uitsluitend onscheidbaar gebruikt. Indien Bloms hypothese (2005) correct is, zou *overtuigen* van scheidbaar naar onscheidbaar moeten zijn geëvolueerd. Deze overgang is echter niet af te leiden uit onze data, waar we enkel onscheidbare vormen vinden (zie Grafiek 3).

Grafiek 3: Verdeling per vorm en per tijdsperiode voor *overtuigen*

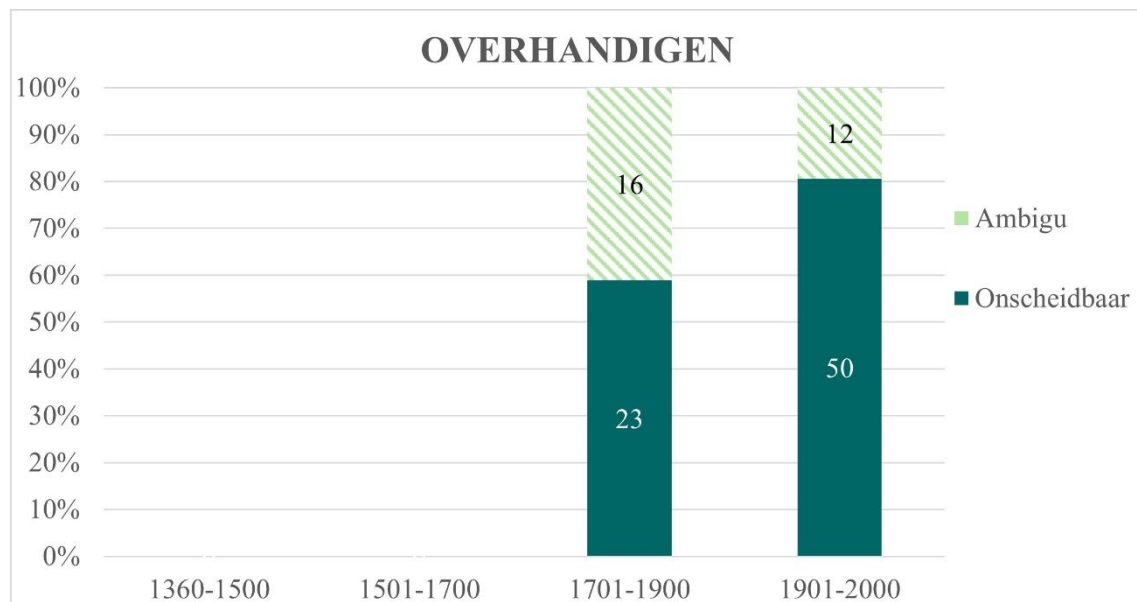
Op het eerste gezicht lijkt de onscheidbaarheid van dit werkwoord duidelijk in tegenspraak met Bloms hypothese (zoals expliciet erkend wordt in Blom 2005: 214). *Overtuigen* is immers gevormd uit de combinatie van *over* en *tuigen*, waarbij *tuigen* of *tugen* ‘verklaren’ betekent (vgl. *getuigen*). De betekenis lijkt dus duidelijk resultaatief: als je iemand overtuigt, breng je die persoon door verklaringen naar jouw kant van een meningsverschil ‘over’. Dit is echter niet de oorspronkelijke betekenis van het werkwoord. Die luidt ‘door een belastende verklaring aantonen dat hij/zij schuldig is’ (Etymologisch woordenboek van het Nederlands 2018). Diegene die in deze betekenis metaforisch ‘over’ gaat, is dus niet het direct object, maar het subject: het subject overtreft of overwint het direct object immers met *getuigenissen*. Deze betekenis is niet resultaatief volgens de hierboven vermelde definitie, die ook Blom (2005) hanteert. Volgens de hypothese van Blom (2005) is het dus in principe mogelijk dat het werkwoord zich met deze betekenis ontwikkeld heeft van een scheidbaar naar een onscheidbaar werkwoord, en het pas na deze formele verandering een verandering naar een resultaatieve betekenis ondergaan heeft.

Er zouden voor dit werkwoord dan natuurlijk ook scheidbare vormen moeten hebben bestaan waaruit de onscheidbare zijn geëvolueerd. Deze werden niet aangetroffen in onze corpusgegevens. Bij een aanvullend onderzoek¹⁵ vonden we echter wel een attestatie van een scheidbare vorm (23) met de niet-resultatieve betekenis ‘beschuldigen’, wat een aanwijzing is dat het werkwoord wellicht een ontwikkeling van scheidbaar naar onscheidbaar heeft doorgemaakt toen het nog een niet-resultatieve betekenis had.

- (23) Gi weet wel dat ic deser sonden onschuldich ben ende dat si mi valschelic **overgetuget** hebben. (Noordnederlandse historischebijbel, 1458, editie Van den Berg 1998)

5.3. Overhandigen

Net zoals *overtuigen*, komt ook *overhandigen* enkel als onscheidbaar werkwoord voor in het hedendaags Nederlands. We verwachten opnieuw een verandering van scheidbaar naar onscheidbaar terug te vinden in onze data. Het Etymologisch woordenboek van het Nederlands (2018) vermeldt een eerste voorkomen van dit werkwoord uit 1652, en in onze data duikt het werkwoord pas op vanaf de 18^e eeuw, zoals te zien is in Grafiek 4. We vinden geen scheidbare vormen in onze data, en bovendien zien we geen betekenisverandering; de betekenis van *overhandigen* blijft consistent resultatief.

Grafiek 4: Verdeling per vorm en per tijdsperiode voor *overhandigen*

¹⁵ Hiervoor doorzochten we via Nederlab de hele DBNL naar scheidbare vormen van *overtuigen* (Nederlab 2018).

Bij het raadplegen van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) kwamen we toch enkele scheidbare vormen van *overhandigen* (24a-b) tegen die dateren van het einde van de 18^e eeuw.

- (24) a. Aan de Voorzitter **handigde** hy zyne Geloofsbrieven **over**, [...] (*Onmidd. Verv. op WAGEN*. 1, 90. (1786))
b. Dat...deeze Trommels aan de Schuttery...zouden **overgehandigd** ...worden (*Verv. op WAGEN*. 22, 12 (1799))

Onze dataset toont echter een eerdere attestatie van *overhandigen* uit 1737 (25), waar het werkwoord al in een onscheidbare vorm voorkomt.

- (25) [...] zo wierd het aan den Graaf **overhandigd**. (Dbnl, Van Laar 1737)

Op basis van deze gegevens lijkt het er dus op dat de scheidbare vormen niet per se eerder voorkwamen dan de onscheidbare vormen. Het is dan ook waarschijnlijk dat *overhandigen* rechtstreeks als onscheidbaar werkwoord is ontstaan, zonder een tussenstap als scheidbaar werkwoord, met bovendien een stabiele resultatieve betekenis. Deze resultatieve betekenis, die typisch is voor verscheidene scheidbare werkwoorden met *over-*, zoals *overbrengen*, *overleveren* of *overgeven*, zou kunnen verklaren waarom er toch enkele scheidbare attestaties van *overhandigen* zijn kunnen ontstaan.¹⁶

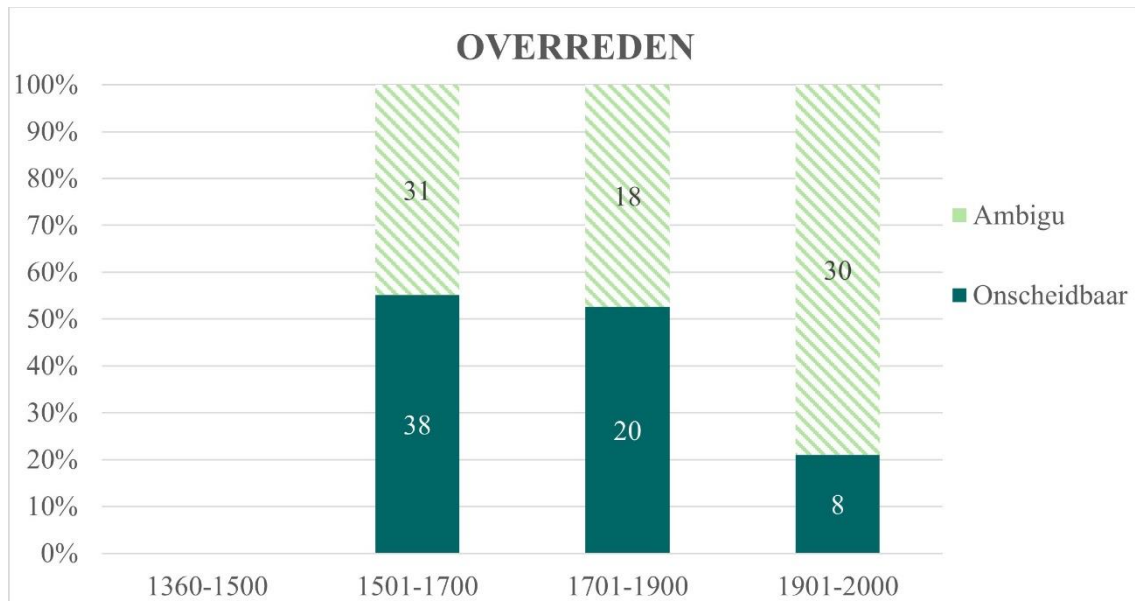
Het feit dat *overhandigen* rechtstreeks als onscheidbaar werkwoord is gevormd, staat echter in tegenspraak met de ontwikkeling die Blom (2005) schetst, waarin werkwoorden eerst scheidbaar zouden zijn en pas later een onscheidbare vorm zouden aannemen.

Een mogelijke verklaring voor de onscheidbaarheid wordt voorgesteld door Van Loey (1979). Vóór de 17^e eeuw bestonden er gelijkaardige vormen met dezelfde betekenis, zoals *handreiken* (14^e eeuw), gevolgd door vormen zoals *verhandreiken* (15^e eeuw), en *overhandreiken*, *behanden* en *behandigen* (16^e eeuw). Omdat de klemtoon bij al deze werkwoorden steeds op het element *hand* lag en er dus enkel onscheidbare vormen bestonden van deze werkwoorden, suggereert Van Loey (1979) dat dit patroon behouden bleef bij de vorming van *overhandigen*, waardoor het onmiddellijk onscheidbaar is geworden.

5.4. Overreden

¹⁶De analogie met andere resultatieve (maar scheidbare) werkwoorden met *over-* zou ook het (zeldzame) gebruik van scheidbare vormen in het hedendaags Nederlands kunnen verklaren, zoals “@bommelie ***handigt** zakdoek **over** *” (SoNaR, WR-P-E-L-0000000159).

Ook *overreden* wordt in het hedendaags Nederlands uitsluitend als onscheidbaar werkwoord gebruikt. Daarom zouden we opnieuw een transitie van scheidbaar naar onscheidbaar verwachten in onze gegevens. Toch bevatten onze data enkel onscheidbare vormen van het werkwoord (zie Grafiek 5). Net zoals bij *overhandigen*, is er bij *overreden* geen betekenisverandering waar te nemen; de betekenis is ook voor dit werkwoord consistent resultaatief.

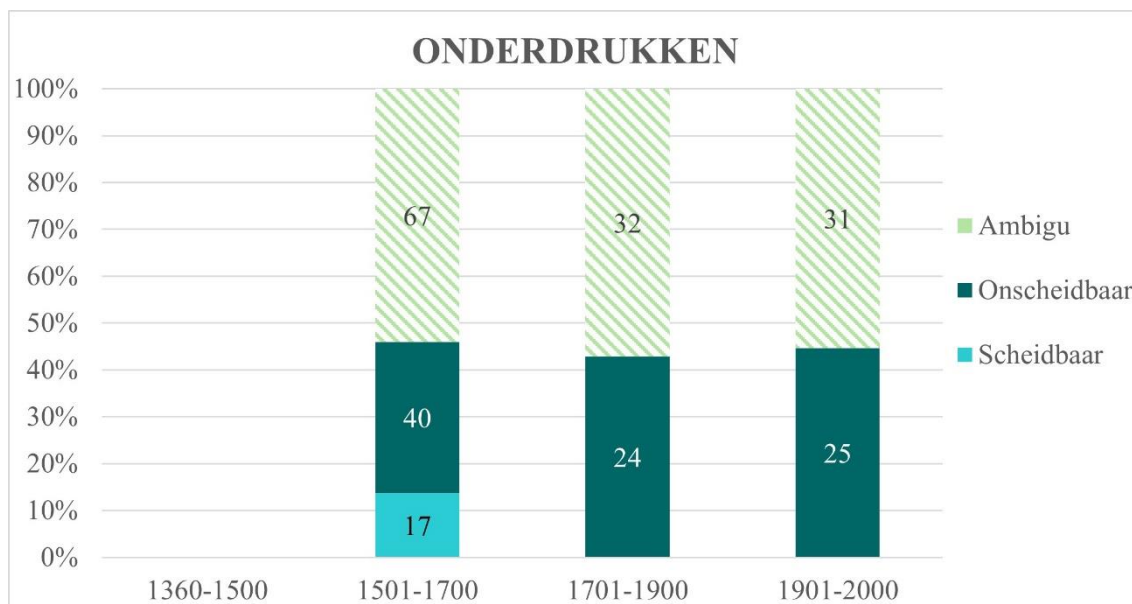
Grafiek 5: Verdeling per vorm en per tijdsperiode voor *overreden*

Volgens het Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal is dit werkwoord een leenvertaling van het Duitse werkwoord *überreden* (Van Dale 2022), waar het ook steeds in onscheidbare vorm voorkomt (Grimm 1854-1960).¹⁷ Het is plausibel dat het Nederlands deze onscheidbare vorm rechtstreeks uit het Duits heeft overgenomen. Een mogelijke hypothese voor de onscheidbaarheid van de Duitse vorm is dat *überreden* niet afgeleid is van een basiswerkwoord, maar van het zelfstandig naamwoord *Rede*, waaraan vervolgens het prefix *über-* en het suffix *-n* zijn toegevoegd (Anggraeni 2013: 14). In het Nederlands vinden we verscheidene voorbeelden van onscheidbare werkwoorden die afgeleid zijn van een zelfstandig naamwoord, zoals *omarmen* of *ondermijnen*. Toch bestaan er ook enkele scheidbare werkwoorden die op basis van een zelfstandig naamwoord zijn gevormd, zoals *ophopen*, waardoor deze hypothese verder onderzocht zou moeten worden.

¹⁷ Grimm (1854-1960): ‘onscheidbare vorm, literair gedocumenteerd sinds de 12^e eeuw.’ (eigen vertaling)

5.5. Onderdrukken

De data-extractie van het werkwoord *onderdrukken* leverde in totaal 236 attestaties op. Grafiek 6 toont eerst de verdeling per vorm en per tijdsperiode.

Grafiek 6: Verdeling per vorm en per tijdsperiode voor *onderdrukken*

In het hedendaags Nederlands komt *onderdrukken* enkel onscheidbaar voor. Echter, bij het bestuderen van de ontwikkeling van dit werkwoord zijn er in het Vroegnieuwlands (1501-1700) ook 17 scheidbare vormen terug te vinden (26a-b).

- (26) a. Want doen sy meynden dat Heylige volck **onder te drukken**, werden sy [...] (EDGeS-corpus, nl_1560_Biestkens-allverses.txt)
b. [...] in die in mijne voorspoedt, mijn als broeders schenen te beminnen, hebben mijn sels **ondergedrukt**, van naem, eer, soo sy menen [...] (Dbnl, Beets 1668-1669)

Opvallend hierbij is dat in de Vroegnieuwlands periode (1501-1700), toen de scheidbare en onscheidbare vormen nog naast elkaar voorkwamen, de betekenis consistent resultaatief is. Ook uit de analyse van de helft van de ambigue attestaties (65 attestaties) blijken alle onderzochte gevallen resultaatief van aard te zijn. Er lijkt dus geen betekenisverandering te hebben plaatsgevonden bij de overgang van scheidbaar naar onscheidbaar.

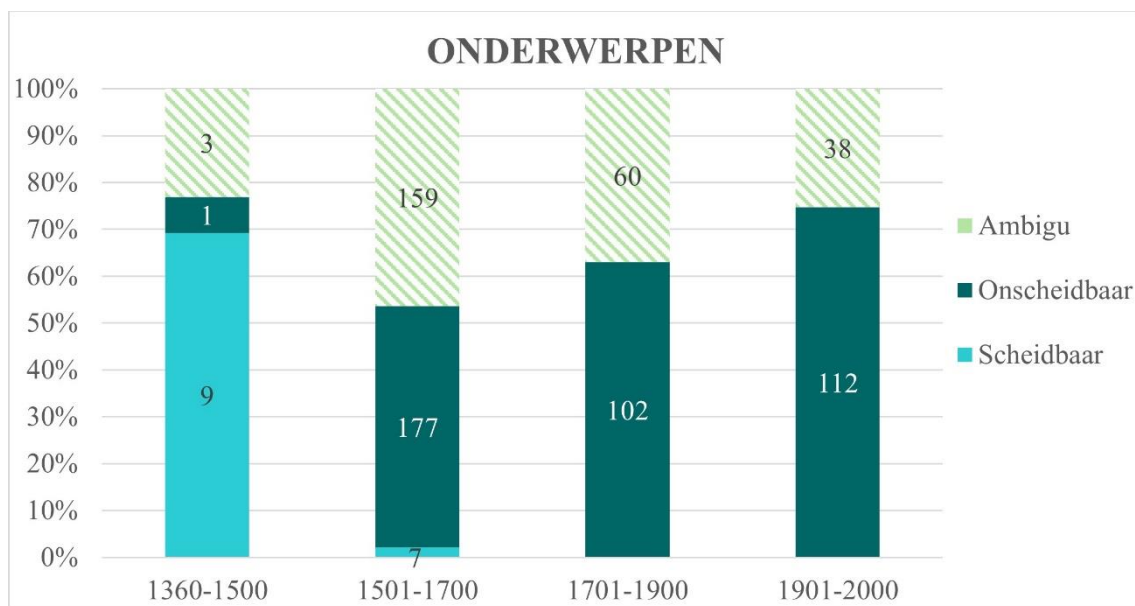
Voorts lijkt het niet zomaar te gaan om een leenvertaling van het Latijnse *opprimere* of het Griekse *καταπιέζω* (beide ‘onderdrukken’). Ook in de vroegste attestaties van het EDGeS-corpus – wat bij uitstek vertaald Nederlands weerspiegelt – komt het werkwoord vaak scheidbaar voor (14

scheidbare vormen tegenover 29 onscheidbare). Indien het toch zou gaan om een leenvertaling, laat dat dus blijikbaar nog steeds toe om voor de scheidbare vorm te kiezen. Aangezien dit werkwoord een consistente resultatieve betekenis heeft, zou je onder Bloms hypothese verwachten dat die scheidbare vorm in zo'n geval de voorkeur wegdraagt.

Dit werkwoord blijft dus vrij problematisch voor die hypothese. Hoewel er wel degelijk een formele overgang waar te nemen is van scheidbaar naar onscheidbaar, wat in lijn is met Blom (2005), wordt deze niet voorafgegaan door een semantische verandering waar de resultatieve betekenis verloren gaat. Het is mogelijk dat er zich in een eerdere periode een andere betekenisverandering heeft voorgedaan, bv. van een letterlijke, compositieel naar een figuurlijke, meer holistische betekenis, en dat deze verandering de overgang van scheidbaar naar onscheidbaar mogelijk heeft gemaakt. Dit is ook wat Blom en Booij (2003: 86) bij dergelijke gevallen suggereren. Ook die figuurlijke betekenis is echter in de Vroegnieuw nederlandse periode nog duidelijk resultatief, en in de Middelnederlandse periode zijn geen attestaties aangetroffen voor dit werkwoord.

5.6. *Onderwerpen*

We verkrijgen vergelijkbare resultaten voor het werkwoord *onderwerpen*. In totaal hebben we 668 attestaties van dit werkwoord verzameld. Grafiek 7 hieronder toont opnieuw eerst de verdeling per vorm en per tijdsperiode.

Grafiek 7: Verdeling per vorm en per tijdsperiode voor *onderwerpen*

Net als bij *onderdrukken* komt *onderwerpen* in het huidige Nederlands enkel onscheidbaar voor. We bemerken in de vroegere periodes (1360-1700) wel opnieuw een aantal scheidbare attestaties (27a-b), wat een indicatie is dat er zich inderdaad opnieuw een overgang van scheidbaar naar onscheidbaar heeft voorgedaan. De betekenis is echter consistent resultatief, zowel bij de scheidbare, de onscheidbare, als de ambigue voorkomens. Ook dit werkwoord lijkt dus geen semantische verandering te hebben ondergaan.

- (27) a. Want God en hevet den enghelen niet **ondergheworpen** die toecomende werlt, daer wij af spreken. (EDGeS-corpus, nl_1399_NNNT-allverses.txt)
b. Niet dat ghi onmachtich waert, die ongodlike den rechtueerdigen **onder te worpen** inden oorloghe, oft den wreede beesten, oft met eenen harden worde tsamen wt te driuen, [...] (EDGeS-corpus, nl_1528_Vorsterman-allverses.txt)

Opnieuw is het in principe mogelijk dat er zich in een eerdere periode een betekenisverandering heeft voorgedaan van een meer letterlijke, compositionele naar een figuurlijke, meer holistische betekenis. We vinden in onze data echter geregeld en in verschillende periodes onscheidbare voorkomens waarbij er sprake is van *voeten*, zoals (28) en (29), wat toch een vrij letterlijke resultatieve betekenis lijkt te zijn.

- (28) Want hy heeft alle dingen sijnen voete{n} **onderworpen**. (EDGeS-corpus, nl_1637_Staten-allverses.txt)
(29) Alles hebt Gij **onderworpen** aan zijn voeten. (EDGeS-corpus, nl_1939_Canisius-allverses.txt)

Net zoals bij *onderdrukken*, kan de dominantie van onscheidbaarheid bij *onderwerpen* ook niet zomaar verklaard worden doordat het zou gaan om een leenvertaling van het Latijnse *subicere* ('onderwerpen') of het Griekse *ὑποτάσσω* ('plaatsen onder, onderwerpen'). Bij de vroegste Middelnederlandse attestaties van het EDGeS-corpus zijn net de scheidbare vormen immers dominant.

6. Discussie en conclusies

Het doel van deze paper was om Bloms hypothesen (2004, 2005) met betrekking tot de ontwikkeling van scheidbare en onscheidbare werkwoorden te evalueren aan de hand van andere corpusdata dan degene waarop Blom (2004, 2005) zich baseerde.

Eerst en vooral werd gekeken naar de opsplitsing tussen resultatieve en niet-resultatieve elementen. Een cruciale vraag hierbij was of er een onderscheid bestond tussen de twee types in de ontwikkeling van complexe

predicaten. De resultaten van *ondergaan* lijken aan te tonen dat het verschil tussen resultatief en niet-resultatief van belang is voor de opsplitsing van scheidbare en onscheidbare vormen. Scheidbare vormen zijn immers zo goed als steeds resultatief, terwijl onscheidbare vormen bijna altijd niet-resultatief zijn. Dit is in lijn met Bloms hypothese (2004, 2005), en spreekt de hypothese van Booij (2002) tegen, die veronderstelde dat enkel resultatieve elementen konden evolueren tot zowel scheidbare als onscheidbare werkwoorden.

Vervolgens onderzochten we of de onscheidbare vormen zijn voortgekomen uit de scheidbare. Voor de werkwoorden *onderwerpen* en *onderdrukken* lijkt dit inderdaad het geval te zijn. Voor andere werkwoorden, zoals *overtuigen*, *overreden* en *overhandigen* (en de niet-resultatieve gebruikswijzen van *ondergaan*),¹⁸ vonden we daarentegen enkel onscheidbare vormen, hoewel het erop lijkt dat die werkwoorden wel degelijk ontstaan zijn in de periodes die we onderzocht hebben. Dit resultaat kan dus een aanwijzing bieden voor de hypothese van van der Horst (2008a), die stelt dat scheidbare en onscheidbare werkwoorden zich los van elkaar hebben ontwikkeld, en onscheidbare werkwoorden dus niet eerst door een stadium van scheidbaarheid moeten.

Voor de werkwoorden die wel van scheidbaar naar onscheidbaar evolueerden, namelijk *onderwerpen* en *onderdrukken*, konden we vervolgens nagaan of er een betekenisverandering voorafging aan de formele transitie. In tegenstelling tot Blom (2005) lijkt dit niet per se het geval te zijn of konden we het alleszins niet vaststellen.

Een tweede doelstelling van deze studie was om alternatieve verklaringen te zoeken voor de resultatieve, onscheidbare werkwoorden die Bloms hypothese (2005) tegenspreken. Voor de werkwoorden met het prefix *over-*, namelijk *overtuigen*, *overreden* en *overhandigen*, zijn zulke verklaringen te vinden. Bij *overtuigen* bleek de oorspronkelijke betekenis niet resultatief te zijn, wat volgens de hypothese van Blom een overgang tot onscheidbaarheid mogelijk maakt. Het werkwoord *overreden* is dan weer een leenvertaling van het Duitse *überreden*, dat gevormd is op basis van een zelfstandig naamwoord in plaats van een basiswerkwoord. Tot slot is de onscheidbaarheid van het jonge werkwoord *overhandigen* mogelijk te verklaren door analogie met formeel en semantisch gelijkende werkwoorden met *hand* waarbij de klemtoon steeds op *hand* lag (bv. *overhandreiken*, Van Loey 1979). De onscheidbaarheid van de werkwoorden *onderwerpen* en *onderdrukken* blijft daarentegen moeilijk te verklaren onder Bloms hypothese.

¹⁸ Niet-resultatieve elementen zouden immers ook van scheidbaar naar onscheidbaar zijn geëvolueerd (Blom 2004: 45-46).

Deze alternatieve verklaringen hebben ons tot de conclusie geleid dat er in de loop van de geschiedenis mogelijk meerdere bronnen van onscheidbare werkwoorden zijn geweest en dat scheidbare werkwoorden niet de enige historische bron van onscheidbare werkwoorden hoeven te zijn. Naast de overgang van scheidbaar naar onscheidbaar zoals door Booij (2002) en Blom (2005) geobserveerd, lijken er ook andere bronnen van onscheidbare werkwoorden denkbaar, zoals leenvertalingen of overervingen uit oudere Germaanse taalfasen, waar ook al geprefigeerde werkwoorden leken voor te komen.

Deze studie had uiteraard enkele beperkingen. Zo is slechts een beperkt aantal werkwoorden onderzocht. Een grootschalig lexicologisch onderzoek waarbij de evolutie van vroegere en hedendaagse onscheidbare en scheidbare werkwoorden in kaart wordt gebracht, zou waardevol zijn om na te gaan of de overgang van scheidbaar naar onscheidbaar een uitzondering vormt – wat zou wijzen op een bevestiging van van der Horst (2008a) – of dat het eerder een consistent grammaticalisatiepad betreft – wat in lijn ligt met Bloms hypothese (2005). Voorts zou het ook interessant zijn om aan de hand van een taalkundig experiment na te gaan of taalgebruikers hetzelfde onderscheid maken tussen resultatief en niet-resultatief bij de creatie van nieuwe, onbestaande scheidbare en onscheidbare werkwoorden.

Referenties

Anggraeni, Yulia (2013). Ableitung der Nomen zu den Verben in der Rubrik Moment Mal! Des Juma-Magazins. *Identität* 1(3), 8-17.

van den Berg, Marianus K.A. (red.) (1998). *De Noordnederlandse historiebijbel. Een kritische editie met inleiding en aantekeningen van Hs. Ltk 231 uit de Leidse Universiteitsbibliotheek (Middeleeuwse Studies en Bronnen, LVI)*. Hilversum: Verloren.

Blom, Corrien (2004). On the diachrony of complex predicates in Dutch: predicative and nonpredicative preverbs. *Journal of Germanic Linguistics* 16, 1-75.

Blom, Corrien (2005). *Complex predicates in Dutch: synchrony and diachrony*. Utrecht: Netherlands Graduate School of Linguistics.

Blom, Corrien & Geert Booij (2003). The diachrony of complex predicates in Dutch: a case study in grammaticalization. *Acta Linguistica Hungarica* 50, 61-91.

Booij, Geert (1990). The boundary between morphology and syntax: separable complex verbs in Dutch. In: G. Booij & J. van Marle (red.), *Yearbook of Morphology 1990*. Dordrecht: Foris, 45-63.

Booij, Geert (2002). *The morphology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.

Bouma, Gerlof, Evie, Coussé, Trude, Dijkstra & Nicoline van der Sijs (2020). The EDGeS diachronic Bible corpus. *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*, 5232-5239.

CD-Rom Middelnederlands. Woordenboek en Teksten (1998). Instituut voor Nederlandse Lexicologie en AND Publishers. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Corpus Gysseling (2021). [Online service]. Beschikbaar op het Instituut voor de Nederlandse taal: <<http://hdl.handle.net/10032/tm-a2-r8>>

Corpus Oudnederlands (Versie 2.0) (2022). [Online service]. Beschikbaar op het Instituut voor de Nederlandse taal: <<http://hdl.handle.net/10032/tm-a2-u6>>

Van Dale (2022). Overreden. In: *Van Dale hedendaags Nederlands*. Geraadpleegd op 20 maart 2024. <[Van Dale](#)>

Dbnl. Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. Geraadpleegd op 18 april 2024. <<https://www.dbnl.org/>>

Fleiss, Joseph (1971). Measuring nominal scale agreement among many raters. *Psychological Bulletin* 76, 378-382.

Van Goethem, Kristel (2007). De rol van scheidbaarheid bij de indeling tussen samengestelde en afgeleide werkwoorden in het Nederlands. *Studies van de Belgische Kring voor Linguïstiek* 2, 1-13.

Grimm, Jacob & Wilhelm Grimm (1854-1960). Überreden. In: *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Erstbearbeitung (1854-1960), digitalisierte Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache*. Geraadpleegd op 22 april 2024. <<https://www.dwds.de/wb/dwb/%C3%BCberreden>>

Haeseryn, Walter, Kirsten Romijn, Guido Geerts, Jaap de Rooij & Maarten van den Toorn (1997a). 21.6.2.2 Niet-splitsing in plaats van splitsing van scheidbare werkwoorden. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. <<https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans21060202lingtopic>>

Haeseryn, Walter, Kirsten Romijn, Guido Geerts, Jaap de Rooij & Maarten van den Toorn (1997b). 30.3.2.3 Resultatieve complementen. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. <<https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans30030203lingtopic>>

Hopper, Paul J. & Elizabeth C. Traugott (2003). *Grammaticalization* (2e, herziene editie). Cambridge: Cambridge University Press.

van der Horst, Joop (2008a). Vaste werkwoordelijke verbindingen in het Nederlands en het Afrikaans. *Atn&a*, 29-43.

van der Horst, Joop (2008b). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis 1*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.

Van Loey, Adolphe (1976). *Scheidbare en onscheidbare werkwoorden hoofdzakelijk in het Middelnederlands, analytische studiën*. Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

Van Loey, Adolphe (1979). Overhandigen. *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (nieuwe reeks)*, jaargang 1979, 85-104. <https://www.dbnl.org/tekst/_ver016197901_01/_ver016197901_01_0009.php?q=overgehandigd#h11>

Nederlab (2018). Geraadpleegd op 15 januari 2025. <<https://www.nederlab.nl/onderzoeksporaal/>>

Neeleman, Ad & Fred Weerman (1992). Case theory and the diachrony of complex predicates in Dutch. *Folia Linguistica Historica* 13, 189-217.

Neeleman, Ad & Fred Weerman (1993). The balance between syntax and morphology: Dutch particles and resultatives. *Natural Language & Linguistic Theory* 11, 433-475.

Van Olmen, Daniel (2019). A diachronic corpus study of prenominal *zo 'n* 'so a' in Dutch: pathways, analogy and (inter)subjectification. *Functions of Language* 26, 217-248.

Oostdijk, Nelleke, Martin, Reynaert, Véronique, Hoste & Ineke Schuurman (2013). The construction of a 500-million-word reference corpus of contemporary written Dutch. In: P. Spyns & J. Odijk (red.), *Essential Speech and Language Technology for Dutch, Theory and Applications of Natural Language Processing*. Heidelberg: Springer, 219-247.

Philippa, Marlies, Frans, Debrabandere, Arend, Quak, Tanneke, Schoonheim & Nicoline van der Sijs (2018). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

De Smet, Isabeau (2021). *De sterke werkwoorden in het Nederlands. Een diachroon, kwantitatief onderzoek*. Doctoraal proefschrift KU Leuven.

Viera, Anthony J. & Joanne M. Garrett (2005). Understanding interobserver agreement: the kappa statistic. *Family Medicine* 37, 360-363.

De Vries, Matthias & Lamert A. te Winkel (1851-1998). *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Geraadpleegd op 26 februari 2024. <<http://gtb.inl.nl>>